

3. Вебер М. Основные социологические понятия / М. Вебер // Западно-европейская социология XIX–начала XX веков. – М.: 1996. – С. 455 – 491.

4. Гиляров-Платонов Н.П. Сборник сочинений: Т.1-2. / Н.П. Гиляров-Платонов. – М.: Институт русской цивилизации, 2008. – С.348 – 349.

5. Дебор Г. Общество спектакля / Г. Дебор. Пер. с фр. / Перевод С.Офертаса и М.Якубович. – М.: Издательство “Логос” –1999. – 224с

6. Димаджио П. Культура и хозяйство / П. Димаджио // Западная экономическая социология: Хрестоматия современной классики. С. 471–518. Режим доступа: <http://ecsoc.hse.ru/issues/2004-5-3/index.html>

7. Патриарх Кирилл: „Я приехал как паломник“ / Патриарх Кирилл // Газета „Аргументы и факты в Украине”. – № 32 (677) от 05.08.2009.

8. Радаев В.В. Экономическая социология. Курс лекций: учеб. пособие / В.В. Радаев. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 368 с.

УДК 130.1:130.2:378

М. І. Сторожик

СТАБІЛІЗУЮЧА РОЛЬ ТРАДИЦІЇ У ВІДТВОРЕННІ ГУМАНІСТИЧНИХ ОСНОВ ОСВІТИ І КУЛЬТУРИ

Розглядається роль традиції як стабілізуючого фактора в умовах глобальної кризи культури та ризиків, що пов'язані із катастрофічним збільшенням загального обсягу інформації. Досліджується негативний вплив сучасного глобалізованого суспільства на формування агресивності людини «слухняної» в призмі омасовлення освіти. Доводиться здатність традиції організовувати людей та надихати їх до творчої діяльності у пошуках шляхів подолання викликів сьогодення.

Ключові слова: мультикультурне суспільство, традиції, освіта.

Рассматривается роль традиции как стабилизирующего фактора в условиях глобального кризиса культуры и рисков, которые связаны с катастрофическим увеличением общего объема информации. Исследуется негативное влияние современного глобализованного общества на формирование агрессивности человека «послушного» в призме омассовления образования. Доказывается способность традиции организовывать людей и вдохновлять их к творческой деятельности в поисках путей преодоления вызовов нынешнего времени.

Ключевые слова: мультикультурное общество, традиции, образование.

The role of tradition is examined as an antihunt factor in the conditions of global crisis of culture and risks that is related to the catastrophic increase of general volume of information. Negative influence of modern глобализованного society is investigated on forming of aggressiveness of man «obedient» in the prism of омассовления education. Ability of tradition to organize people and inspire them to creative activity in search of ways of overcoming of calls of present time is proved.

Keywords: multicultural society, traditions, education.

© М. І. Сторожик, 2012

Динаміка розвитку сучасного суспільства настільки стрімка, що з повним правом можна говорити не лише про кардинальні зміни матеріального і духовного вимірів, а й про глобальну кризу культури, що пронизує всі сфери життя людини і змінює її ідентичність як родової істоти. Культ техніки як спосіб буття в новому суспільстві призводить у глобальних масштабах до втрати корекції морального контролю, знецінення етичних норм, до руйнування духовних і навіть біологічних основ людини. Нестримне прагнення до технізації усіх сфер життєдіяльності веде до переродження людини, формує її одномірність. У таких умовах, за висловом М.Мамардашвілі: «Назустріч іде рятівна сутність форми» [5, с.89], або культура як протидіючий і зберігаючий фактори, ядром якої, її найважливішою компонентою виступає традиція. Розкриття специфіки процесу функціонування традиції в культурі може допомогти зрозуміти сенс трансформацій, що відбуваються в людському суспільстві, і знайти шляхи виходу з кризової ситуації.

Особливо важливу стабілізуючу роль відіграє освіта як преферентна складова культури, виступаючи одним з соціальних інститутів суспільства, що відповідають за процеси соціалізації та соціокультурної адаптації. Більш того, підкреслює М.Зубрицька, на вищу освіту понад двісті

років тому державою-нацією була покладена місія охоронця національної культури [3, с.2]. Та як бути в умовах руйнації національних кордонів у світі, що набуває все більш виразніших мультикультурних ознак. Чи зможе освіта зберегти за собою основні функції транслятора безцінної скарбниці знання, надихача нескінченного процесу пошуку істини, фундатора духовних висот особистості? Дедалі більше набуває сучасна освіта характеру омасовлення, втрачаючи позиції елітарності. Водночас приріст знань має настільки масштабний характер, що неможливо засвоїти їх навіть за все життя. Не враховувати реалії сьогодення і не змінювати акценти означає неминучу втрату прогресивної динаміки розвитку. Тому освіта має не просто надавати послуги, передавати знання, а й навчати умінню шукати та відбирати потрібне і при цьому не загубитися в потоці інформації. Це знаходить відображення на рівні основних завдань реформування вищої освіти, що зазначені у «Національній стратегії розвитку освіти України на 2012-2021 роки» - інтеграція освіти і науки, інформатизація освіти, запровадження нових педагогічних технологій; підвищення якості навчання, виховання, кваліфікації, компетенції та відповідальності фахівців усіх напрямків, їхньої підготовки і перепідготовки; розвиток системи неперервної освіти впродовж життя та ін. [8].

Підтверджує цю думку неухильно зростаюча увага до традиції як форми транскультур з боку представників різних гуманітарних дисциплін: філософів, етиків, етнографів, психологів, соціологів, лінгвістів тощо. І в кожній галузі наукового знання є своє розуміння, свій аспект дослідження традиції.

Темою нашого дослідження є евристичний, стабілізуючий потенціал традиції як здатність до збереження творчого потенціалу освіти. Стан сучасного розвитку суспільства актуалізував проблему дегуманізації, яка загострює споконвічні суперечності і доводить їх до критичної межі – протистояння людини і природи поглиблюється протистоянням людини і техніки, що взагалі загрожує існуванню людства як такого. Проблеми дегуманізації суспільства досліджували як зарубіжні, так і українські філософи: В.Андрущенко, М.Бердяєв, О.Будгалін, М.Вебер, М.Гайдеггер, В.Горлинський, А.Дубнова, В.Лекторський, А.Назаремян, В.Писчиков, Ж.-П. Сартр, Д.Сілічев, Т.Суходуб, В.Табачковський, М.Холін, В.Шинкарук, К.Ясперс, О.Яценко. Дослідники вказують на різні чинники, що ведуть до дегуманізації суспільства: економічні, соціальні, технологічні, культурні, екологічні. Доречно виділити декілька точок зору відносно поняття традиції, щоб запобігти певних термінологічних непорозуміннь: з позицій філософського, антропологічного і соціологічного підходів.

Відповідно до філософського підходу традиція розуміється як звичаї, обряди, ідеї та цінності, норми поведінки тощо, що історично склалися і передаються від покоління до покоління; або як елементи соціально-культурного спадку, що зберігаються в суспільстві або в окремих соціальних групах упродовж тривалого часу; або як груповий досвід, що виражений у спеціальних стереотипах і спрямований на здійснення передачі соціально-духовного досвіду, який акумулюється і відтворюється в різних людських колективах. Такий підхід простежується в роботах П.Авидова, В.Андрушенка, С.Арутюнова, Є.Бистрицького, І.Бойченка, С.Возняк, А.Дахана, В.Іванова, В.Карпенко, Ю.Левади, О.Патинок, А.Першиц, Г.Празднікова, С.Снігур, Св.Снігур, І.Суханова, В.Фортунарової, В.Шинкарука, А.Ярошенко.

Ідеї антропологічного розуміння цього поняття як живого і органічного канону людського буття, в якому людина задовольняє свої глибинні екзистенційні потреби можна простежити в працях А.Андреева, М.Бердяєва, М.Вебера, С.Ганаба, П.Гуревича, Л.Іванько, І.Льїна, Н.Лоського, В.Малахова, Б.Маркова, В.Палагута, В.Плахова, І.Прудченко, В.Сагатовського, А.Селіванова. Ці автори підкреслюють, що задоволення потреб у соціально-духовному становленні; в об'єктивності як формі суб'єктивного людського існування, в людських смислах буття; в гарантованому, усталеному бутті; в самодостатній інтеграції індивідуального існування людини; в пошуках її ідентичності; у визнанні людини, етносу, соціуму як в країні, так і поза нею є суттю антропологічних коренів традиції, а їх реалізація дозволяє людині залишатися самою собою.

У соціологічному вимірі традиція виступає як обмежені стереотипами соціально санкціоновані форми і способи накопичення і трансляції суспільного досвіду і заборон при повній або частковій відсутності раціонально усвідомленого змісту соціальної дії. Такі стереотипи дозволяють людині пристосовуватися до довкілля, а точніше, змінювати природне і соціальне середовище і саму себе. Таке розуміння традиції репрезентовано в дослідженнях О.Гнатчука, В.Каїрова, В.Ковалевич, Є.Маркаряна, М.Розова, К.Чистова, С.Чукот, Е.Шацького.

В умовах сучасного мультикультурного стану суспільства, багатовимірною і мозаїчною в результаті руйнації кордонів та ізоляції, можна з повним правом говорити про формування нової форми культури, нової ролі традиції як складного переплетення і взаємодії усталеного і динамічного у процесі соціальної спадкоємності. На думку ж М.Петрухінцева, без

полілогу культур взагалі неможливий нормальний розвиток культури і спадкоємність [10]. Взаємопроникнення, руйнування ізольованості різних культур він розуміє як «діалог – полілог» між ними, процес, в якому удосконалюються і народжуються нові форми, виявляються різні пласти минулих культур у вигляді акумульованого життєвого досвіду попередніх поколінь, що дає змогу впроваджувати ці ідеї в суспільстві.

Мультикультурна, або діалогічна філософська позиція пов'язана з фактом наявності самоцінних культур, які не можна звести одну до одної, і між якими потрібно налагоджувати рівноправний діалог. Діалог, на думку М.М.Бахтіна, завжди передбачає наявність третьої особи, співрозмовника, який формально не бере участь у процесі спілкування, але відіграє роль «точки підрахунку», по відношенню до якої реальні комуніканти впорядковують свої позиції. В різні історичні епохи форми вираження цього «третього» відмінні – це може бути «суд божий», чи «суд історії», чи «голос совісті» тощо.

На жаль, про подолання диктату європоцентричного монолігізму західної культури, що звільнив би національні філософські культури від недолугої ролі маргіналу, годі вже говорити. Найгірше те, що жодна монолігічна позиція не акцентує увагу на односторонності свого підходу бачення і рішення проблем, більш того, прагне виправдати себе, апелюючи до загальнолюдських цінностей, гуманізму, демократичності. Дійсно, проголошуються конструктивні і раціональні ідеї, які б могли вести до полілогу в культурі, але на практиці бачимо зовсім інше – пріоритетність західної позиції у всіх сферах соціокультурного процесу. Попри те, що, з одного боку, крос-культурна раціональність відштовхується від факту деякої початкової близькості культур, наявністю у них деяких сукупностей уявлень, що перехрещуються і які можна пояснити глибинною архетиповістю родової свідомості людства; з іншого боку, не можна ігнорувати і «сліди» акультурації у світовій історії – неминучого процесу засвоєння одним народом тих чи інших елементів культури іншого народу, все ж таки можна констатувати прагнення західної культури стверджувати свою позицію як єдино істинну у діалозі з культурою Сходу.

Ще на один негативний аспект проблеми сучасного стану діалогу культур вказує Т.Суходуб, на думку якої «проблема сучасної епохи пов'язана з неукоріненістю культури комунікативного мислення. Суспільство демонструє аномальну недіалогічність, несприйнятність до іншого, що провокує в суспільстві перманентний конфлікт... пануючий в сучасній історії один тип – «людина масова», особливості якого визначають, як цивілізаційний, так і культурний розвиток в столітті ХХ-му. Результатом же певної «еволюції» (якщо можна так сказати) «людини маси» є тип, якого можна визначити як «людина слухняна» [11, ст.146-147]. При чому, якщо на початку ХХ ст. «людина маси» була пасивною і лише посідала місце, що традиційно їй не належить, то тепер такий тип поводить себе активно, а то й агресивно, що пов'язано із висуванням із свого середовища людей, котрі прагнуть влади.

Ще гірше те, що сучасний світ формує людину «слухняну» – керовану, і найгірше полягає в тому, що у своїй слухняності така особа орієнтована лише на відтворення і розрахунок, зациклена лише на одному – не відійти від певних стереотипів заданого (зовні) життєвого стандарту. Погано те, що цей процес переростає в певний алгоритм відтворення собі подібних осіб, а саме не критично мислячих і переляканих можливою відповідальністю, проте маючих доступ до прийняття рішення на високому рівні. Такий тип людини формує і новий тип культури, що не зацікавлений в людині-особистості, а отже просто не допускає її появи і самоактуалізації, зухвало і жорстоко охороняючи свій спокій. З іншого боку, «слухняність» має не лише негативний сенс, а й включає принципово інші смислові контексти цього феномену: це вміння слухати і чути, сприймати голос іншого, йти за інакшим, демонструвати сприйнятливність ціннісно інакшого. Таким чином, людина має право дослухатися до авторитету і змушувати себе до особистісно значимої або соціально визначеної норми. А це нерозривно пов'язано з розумінням цінності виховання і самовиховання, освіти і самоосвіти [11, с. 146-147].

Традиція має велике соціальне значення, будучи пов'язаною з усіма формами і видами культури. Взагалі, будь-який поділ на види і форми культури є умовним і в дійсності у чистому вигляді жодна з них не існує, а лише у взаємопереплетінні, взаємозв'язку, в конкретно - історичній синтетичній єдності. Різні дослідники також дають різнобічне бачення можливої класифікації, все ж таки можна спробувати виділити наступне: за формами – це матеріальна, духовна, інформаційна, фізична; за видами – культура суспільства, культура колективу (організації), культура особистості тощо. Отже, традиція органічною складовою входить до всіх структурних компонентів вище зазначеного структурування соціокультурної реальності.

Крім того, потрібна певна визначеність і коректність при оперуванні поняттям традиція. Слушним є підхід А.І.Першиця, який виділяє два основні значення цього поняття: «Перше – процес передачі від покоління до покоління сталих взірців поведінки, ідей тощо всередині певної спільності, такої як народ, стан, корпорація. Друге – самі ці сталі взірці, клас, поведінка, ідеї та

ін., що передаються від покоління до покоління» [9, с.69]. Відповідно до цих двох значень він пропонує для зручності використовувати поняття «традиція» і «традиції». Тобто, якщо взяти будь-який вид людської діяльності поза його конкретною формою, матимемо традицію; якщо ж брати конкретні форми – з повним правом можна говорити про традиції.

Розглядаючи ж сучасну ситуацію з освітою і вихованням в українському суспільстві, слід говорити про українські традиції в освіті і вихованні. Тим більш, що з розвитком системи освіти суспільно значущі традиції піднімаються до рівня теоретичного осмислення, а не простого повсякденно-практичного використання засвоєних норм і правил поведінки. Оскільки головним провідником духовної традиції виступає інтелігенція, то можна говорити про українську інтелектуальну традицію. Якщо звернутися до історії нашої країни, то вона, як справжня вчителька життя, може продемонструвати багато цікавого і корисного для сучасного перетину подій, особливо у зв'язку з входженням України до європейського освітнього простору. У свій час ще перший митрополит з русичів Іларіон відзначив, що з прийняттям християнства Русь залучилась до Світової історії. І проявила себе далеко не пасивною, а активною і впливовою учасницею. Українська інтелектуальність проявляла себе в діяльності київських книжників і в особі Анни Ярославни, а пізніше – в творчих досягненнях перших українських гуманістів, знаних в Європі (Юрій Дрогобич, Станіслав Оріховський-Роксолан), науково-освітній діяльності братств і Києво-Могилянської академії. Власне, формування української освітньої традиції в Києво-Могилянській академії почалося з інновації – обов'язкового вивчення латинської мови як мови тогочасної науки (до речі «...серед ченців Лаври не знайшлась хоча б невелика група ісповідників візантійського обряду, котра висловила б рішучий протест проти латинізації освіти» [3]).

Актуальність інтересу до проблеми традиції в нестабільну перехідну епоху визначається не тільки і не просто тим, що в традиції акумулюється величезний досвід попередніх поколінь, і навіть не досвід вирішення конкретних проблем у процесі виходу з кризових ситуацій, а сам факт наявності традицій як таких. Звісно, слід враховувати не лише рятівну стабілізуючу сторону традиції, а й обмеженість традиції та традиційних механізмів передачі культури (маємо на увазі можливість маніпулювати свідомістю як індивідуальною, так і масовою за допомогою традиції, як механізму насаджування наперед заданих помилкових орієнтацій, застарілих норм життя тощо).

Особливо важливою є здатність традиції організовувати людей, надихаючи їх до творчої діяльності. Ідею про динамічну природу суспільних трансформацій через аналіз спектра культурних цінностей, традицій, народного досвіду, що дає підстави для прогнозування і формування майбутнього, знаходимо і у видатного українського мислителя М.Грушевського. Більш того, він наголошує, що майбутнє народу залежить від стійкості культури і традицій, адже якщо немає культури народу – немає і народу. Вчений зазначає, що об'єктом вивчення історії є традиція, яка «... являється підставою... людської солідарності... Історія... являється зрештою цементом, яким держиться всяке людське пожиттє, всякий громадський зв'язок» [2, с.56]. Тому дуже цікавим є з'ясування здатності традиції і традиційних форм давати відповідь на виклики часу. Виникає проблема взаємозв'язку і протиставлення традиції та новації, інновації. Чимало авторів підкреслюють невід'ємність традиції від новаторства, справедливо вказують на те, що новації можливі тільки за умови опори на традицію, а сама традиція щоразу, відтворюючись в нових умовах, реалізується в нових формах. Так, Є.С.Маркарян, який заклав основу для розуміння ролі культурної традиції в сучасних динамічних умовах, пише: «Культурна традиція звично протиставляється творчому началу активності людей. Подібне протиставлення цілком виправдано, якщо ці явища розглядати в статичній... , якщо підходити до вивчення традиції з точки зору розвитку, динаміки, то ... жорстке протиставлення виявляється неправомірним, адже будь-яка інновація, якщо вона приймається множиною людей, що входять в ту чи іншу групу, стереотипізується і перетворюється в традицію. Тому динаміка культурної традиції – це постійний процес подолання одних видів соціально організованих стереотипів і утворення нових» [6, с.154]. Тобто, традиції та новації взаємозумовлюють одне одного: новація служить потенційним джерелом появи стереотипів культурних традицій, а традиції виступають у якості необхідної передумови творчих процесів утворення того фонду, на базі якого реалізуються новації. Схожий підхід можна побачити в роботах В.Васильєва, А.Захарова, Х.Ортега-і-Гассета, К.Поппера, Е.Соколова, Дж.Сороса, Е.Тоффлера, Е.Фромма, М.Хевеши.

Деякі автори категорично проти такого розуміння взаємодії традиції та інновації, вказуючи на те, що «аж ніяк не можна погодитися з тим, що інновація є комбінацією компонентів традиції. Більш того, навпаки, вона ніколи не є комбінацією старих елементів традиції. Адже якщо з елементів традиції можна «склеїти» інновацію, то це означає, що нічого нового порівняно з традицією у якісному відношенні в інновації нема» [4].

Заперечує таке розуміння взаємодії традиції та інновації В.Я.Брюсов. На прикладі Трої він вказує на дві концепції світової історії. Для першої концепції історія людства нараховувала сотні тисячоліть, друга ж обмежувала історію I тис. до н.е. Власне, в межах першої концепції існувала традиція, що стверджувала більш давню історію людської цивілізації. «Наука XIX ст., раціональна і позитивна по суті, що визнавала лише свідоцтва «букви» і «камню», проходила мимо традицій зі зневагою, як би не помічаючи їх», – писав великий російський поет і літературознавець [1, с.119]. А ось Шліманн не піддався авторитету визнаних істориків і організував експедицію, яка відкрила давню Трою. То вже інша справа, що він поспішив і дійсна Прамова Троя була вивчена значно пізніше, а пам'ятники, ним відкриті, отримали нове тлумачення. «В цьому випадку традиція, придання ще раз отримала перемогу над науковим скептицизмом» [1, с.4]. Тобто, авторитетність і консерватизм науки XVIII-XIX ст. змушував багатьох вчених миритись з множиною історичних невідповідностей і нестиківок, і лише завдяки традиції був відкритий культурний світ, що передував Єгипту і Егеї. Може, і до творів Платона «Тімей» і «Критій» слід відноситися не як до міфів, а як до історичних свідотств – і буде відкрита Атлантида?

З В.Я.Брюсовим перегукується і позиція М.де Унамуно, на думку якого є вічна традиція, традиція минулого і традиція сучасного. Так само як в історії виділяють минулі і сучасні моменти, вічну традицію (істинну) слід шукати в глибині сучасного, а не у вічній кризі минулого. Підтвердженням того, що традиція – це субстанція сучасного, є те, що вона робить можливою науку, точніше кажучи, сама наука є традицією. Більш того, щоб знайти людство в собі і стати оновленим, слід вивчати самих себе. Мислитель переконаний, що «людство – вічна каста, субстанція історичних каст, які виникають і щезають, як морські хвилі, тільки людське є вічно кастовим. Але щоб знайти вічно людське, треба руйнувати кастове як тимчасове і зрозуміти, як виникають і зникають касты, як виникла наша, і які риси її майбутнього прогнозує нам сучасне» [7, с.120].

Можна з упевненістю сказати, що Україні, як і всьому світові, конче потрібна стабільність і у сфері економічній, і у сфері духовній. Задовольнятися якимись «технічними» рецептами у напрямку сталого розвитку суспільства не варто, слід звертатися і спиратися у пошуках виходу з кризи на національну традицію і ментальність, які підкажуть стратегічні підходи до подолання труднощів становлення, допоможуть подолати прорахунки і помилки, застережуть від необґрунтованих проєктів та необачливого реформування.

Бібліографічні посилання:

1. **Брюсов В.Я.** Учители учителей: Древнейшие культуры человечества и их взаимоотношение / В.Я. Брюсов. – М.: КРАСАНД, 2010. – 168 с.
2. **Грушевський М.** Історія і її соціально-виховуюче значення // Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.: Знання, 1991. – 240 с.
3. **Захара І.** Українська інтелектуальна традиція і сучасна Європа // Нова Україна і нова Європа: час зближення / За ред. Марії Зубрицької. - Львів: Літопис, Центр гуманітарних досліджень Львівського державного університету імені Івана Франка, 1997. – 236 с.
4. **Иваненков С.П.** Традиция и будущее [Електронний ресурс] / С.П. Иваненков. // режим доступу: <http://credonew.ru/content/view/43/49>
5. **Мамардашвили М.** Как я понимаю философию / М. Мамардашвили. – М., 1990. – Прогресс. – 368 с.
6. **Маркарян Э. С.** Теория культуры и современная наука. / Э.С. Маркарян. — М.: Наука, 1983. – 284 с.
7. **Унамуно М.** Вічна традиція / Мігель де Унамуно. Філософська і соціологічна думка. – 1995. - №11-12. С. 100-121.
8. Національна стратегія розвитку освіти України на 2012-2021 роки [Електронний ресурс] // режим доступу: www.mon.gov.ua
9. **Першиц А.И.** Традиции и культурно-исторический процесс // Институт Азии и Африки. 1981. № 4.
10. **Петрухинцев Н.Н.** 20 лекций по истории мировой культуры: Учеб. пособие для вузов / Н.Н. Петрухинцев. – М.: Владос, 2001. – 400 с.
11. **Суходуб Т.** Культура как проблема гуманистики XX века // Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія: Збірник наук. праць. – Чернівці, 2011. – випуск 563-564.